

**PİRİ PAŞA-ZÂDE MEHMED B. ABDÜ'L-BÂKÎ EL-CEMÂLÎ'NİN
TUHFE-İ ŞÂHİDÎ ŞERHİ: TUHFE-İ MİR**

Zehra GÜMÜŞ*

ÖZET

Çoğu kaynakta bahsi bile geçmeyen manzum sözlükler Türk edebiyatı sahasında göz ardı edilen eserlerdir ve sadece Klâsik Türk Edebiyatı sahasının değil aynı zamanda içerdikleri kelimeler bakımından Türk leksikolojisinin de önemli malzemelerindendir. Manzum sözlükler hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay eserlerdir. Bu sözlüklerin yazılıştaki asıl amacı sıbyân mektebine yeni başlayan çocuklara kolaylıkla kelime ezberletmek, edebî sanatları ve bunun yanında aruz veznini ve taktî'i öğretmektir. Anadolu sahasında yazılan manzum sözlük sayısı elliye geçmektedir. Ancak bunlar arasında metinleri neşredilenlerin sayısı henüz dörttür. Tuhfe-i Şâhidî manzum sözlükler arasında en çok rağbet gören, Türkiye'deki kütüphanelerde, koleksiyonelerde, yurt dışındaki kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunan ve 1848–1867 yılları arasında 5 kez basılan bir sözlüktür. Bu eserin yazılış amacı Mesnevî'de geçen "garîb" yani anlaşılması güç olan kelimeleri derlemek ve açıklamaktır. Bu eser, hakkında bir doktora tezi hazırlanmıştır ve 2006 yılında neşredilmiştir. Manzum sözlüklere yazılan şerhler ise hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir. Henüz hiçbir manzum sözlük şerhinin metni ortaya konmamıştır. Biz bu çalışma çerçevesinde Pîri Paşa-zâde Mehmed b. Abdü'l-bâkî El-Cemâlî'nin Tuhfe-i Şâhidî'ye yaptığı şerhi, yani Tuhfe-i Mîr'i şerh metodu bakımından tanıtmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: manzum sözlük, manzum sözlük şerhleri, Tuhfe-i Şâhidî, Pîri Paşa-zâde Cemâlî, Tuhfe-i Mîr

**ŞERH OF TUHFE-İ ŞÂHİDÎ : PİRİ PAŞA-ZÂDE MEHMED B. ABDÜ'L-
BÂKÎ EL-CEMÂLÎ'S TUHFE-İ MİR**

ABSTRACT

Verse dictionaries which are even never talked about in any sources are paid in sufficient attention. And they are the materials of not only Classical Turkish Literature but also of Turkish Lexicology in respect of the words they include. Verse dictionaries are small in volume, very useful and easy to memorize. These dictionaries' main aim is to have new children in Sıbyan school memorize new words, to teach literary arts and also to teach prosody and taktî. The number of verse dictionaries that are written in Anatolian area is more than fifty. However, only four of them were published. Tuhfe-i Şâhidî has many copies in the libraries in Turkey and foreign. And it is a dictionary which was printed five times between the years of 1848-1867.

The aim of writing this work is to collect and explain unclear words in Mevlânâ's Mesnevî. Although there is a doctorate thesis on this dictionary, it has been published in 2006. Any commentary on verse dictionaries are not studied yet. In this paper, we will try to introduce Pîri Paşa-zâde Mehmed b. Abdü'l-bâkî El-Cemâlî's Şerh: Tuhfe-i Mîr in the respect of commentary method.

Key Words: verse dictionary, şerh of verse dictionaries, Tuhfe-i Şâhidî, Pîri Paşa-zâde Cemâlî, Tuhfe-i Mîr

---

* Türk Dili Okutmanı, Erciyes Üniversitesi Rektörlük Türk Dili Bölümü Türkçe Okutmanı, E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi.
gumuszebra@gmail.com

Manzum sözlükler sadece Klâsik Türk Edebiyatı sahasının değil aynı zamanda içerdikleri kelimeler bakımından Türk leksikolojisinin de önemli malzemelerindendir. Biz bu çalışma çerçevesinde, aynı zamanda yüksek lisans tezimizin de konusu olan, Pîri Paşa-zâde Mehmed b. Abdü'l-bâkî El-Cemâli'nin Tuhfe-i Şâhidî isimli Türkçe-Farsça sözlüğe yaptığı şerhi ve Tuhfe-i Şâhidî'yi tanıtmaya ve müellifleri hakkında kısaca bilgi vermeye çalışacağız. Tuhfe-i Şâhidî bilindiği üzere manzum sözlükler arasında en çok rağbet gören, Türkiye'deki kütüphanelerde, koleksiyonerlerde, yurt dışındaki kütüphanelerde yüzlerce nüshası bulunan ve 1848–1867 yılları arasında 5 kez basılan bir manzum sözlüktür.

Çoğu kaynakta bahsi bile geçmeyen manzum sözlükler Türk edebiyatı sahasında göz ardı edilen eserlerdir. Bugüne kadar yayınlanan manzum sözlük metinlerinin sayısı ancak altıdır: bunlardan biri Sünbülzâde Vehbî'nin Tuhfe'sidir ki Turgut Karabey ve Numan Külekçi'nin ortak neşridir,¹ birisi Atabey Kılıç tarafından neşredilen Osman b. Mustafa Keskin'in Manzûme-i Keskin'idir,² bir diğeri ise Ahmet Remzî Akyürek'in Tuhfe-i Remzî'sidir, eseri Ahmet Kartal neşretmiştir.³ Cemal Muhtar'ın iki sözlüğün metnini birden verdiği İki Kur'an Sözlüğü *Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*⁴ den sonra ise neşredilenlerin arasında Ahmet Hilmi İmamoğlu'nun doktora tezi olarak hazırlayıp daha sonra Muğla Üniversitesi Yayınları arasında neşrettiği Tuhfe-i Şâhidî⁵ ve Bekir Çınar'ın Akçağ Yayınları arasında neşrettiği Miftâh-ı Lisân⁶ eklenmiştir. Yani sayı henüz altıdır ancak bu sayıya Nuhbe-i Vehbî⁷ ile ilgili doktora tezini de eklememiz gerekmektedir. Manzum sözlüklere yazılan şerhler ise hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir. Bu konuda Atabey Kılıç'ın Manisa'da II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı kongresinde sunduğu “*Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân şerhi 'Hediyyetü'l-İhvân'*”⁸ isimli tebliğinden başka şerh metinlerini tanıtmaya yönelik hiçbir çalışma bulunmamaktadır.

¹ Sünbülzâde Vehbî, *Tuhfe*, (Haz: Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey), Erzurum, 1990. Ayrıca bkz. Atabey Kılıç, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî”, *Turkish Studies*, 1. Cilt 4. Sayı Bahar 2007, 410-475. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/kilicatabey.pdf>

² Atabey Kılıç, *Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin*, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001.

³ Ahmet Kartal, *Tuhfe-i Remzî*, Akçağ, Ankara 2003.

⁴ Muhtar, Cemal, *İki Kur'an Sözlüğü: Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî*, Marmara Üniversitesi

⁵ Ahmet Hilmi İmamoğlu, “*Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü (İnceleme-Metin)*,” Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993; Ahmet Hilmi İmamoğlu, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.

⁶ Bekir Çınar, *Miftâh-ı Lisân Manzum Türkçe-Fransızca Sözlük*, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.

⁷ Necmettin Yurtseven, “*Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatlar ve Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si*,” Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.

⁸ Atabey Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân şerhi “Hediyyetü'l-İhvân” Celal Bayar Üniversitesi “*II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi*”, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa; Atabey

Ali Alparslan 1946'da hazırladığı “*Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi*” isimli mezuniyet tezinde, Fars Edebiyatının edebiyatımız üzerindeki tesirleri neticesinde lûgatlara ihtiyaç hissedildiğini belirterek “Bugünkü devirde ondaki lûgatleri bilmek için onu ezberlemeye kalkmak hatırdan bile geçmez. Eskiler her nedense fanteziye pek düşkün imişler. Böyle olmasaydı manzum lûgat yazmağa kalkmazlardı.”⁹ der. Bize göre, Ali Alparslan'ın söylediğinin aksine manzum sözlükler fanteziye düşkünlükten yazılmış eserler değildir, bu eserleri yazarların sanat göstermek gibi kaygıları da yoktur.

Manzum sözlükler Anadolu'da Tuhfe-i Hüsâmî adlı Farsça-Türkçe sözlükle 14. yy'da başlayıp 1924'e yani Tuhfe-i Remzî'nin yazıldığı tarih sonrasına kadar klâsik tarz dil öğretiminde ders kitabı olarak okutulmuşlardır ve Cumhuriyetin ilanından sonra bile dil öğretimi konusunda etkilerini sürdürmüşlerdir.¹⁰ A. Hilmi İmamoğlu eserinde Anadolu sahasında yazılmış manzum sözlüklerden tespit edilebilenlerin sayısını 14 Türkçe-Arapça-Farsça, 24 Türkçe-Farsça, 12 Türkçe-Arapça, 2 Türkçe-Rumca, 1 Türkçe-Fransızca ve 1 Türkçe-Bulgarca¹¹ olarak verir. Görüldüğü üzere sayı elliye geçmektedir. Bunların yanında Türkçe-Ermenice manzum sözlükler de vardır. Klâsik Edebiyat açısından meseleye baktığımızda biz bu eserleri Türkçe-Arapça, Türkçe-Farsça ve Türkçe-Arapça-Farsça olmak üzere üçe ayırabiliriz.¹² Bu eserlerin isimlerini sıralamak, tertiplerinin nasıl olduğunu açıklamak bizim çalışmamızın amacını aşmaktadır. Ancak ilginç oldukları için şu iki eserin ismini zikretmek yerinde olacaktır: 1850 yılında basılan Miftâh-ı Lisân¹³ adlı eser Türkçe-Fransızcadır. Bu eser manzum sözlüklerin batılı dillerin öğretimine de tesir ettiğinin göstergesidir. 1832'de basılan Nisâb-ı Şeş Zebân adlı manzum sözlük ise Türkçe-Arapça-Farsça-Afganca-Hintçedir. Örneklerden de anlaşılacağı üzere dil ve aruz öğretiminde oldukça önemli katkıları ve etkileri vardır manzum sözlüklerin. Bu etkinin boyutu Tuhfe-i Şâhidî¹⁴, Sühba-i Sıbyân¹⁵ ve Tuhfe-i Vehbî¹⁶ gibi

Kılıç, “Manzum Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân Şerhi Hediyeetü'l-İhvân”, *Turkish Studies 1. Cilt 1. Sayı Temmuz-Ağustos-Eylül 2006*, s. 19-28. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayil/makale/kilic.pdf>

⁹ Ali Alparslan, “*Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi*”, Mezuniyet Tezi, İstanbul 1946-1947, s.I-II.

¹⁰ İmamoğlu, a.g.e., s.6.

¹¹ İmamoğlu, a.g.e., s.2-12.

¹² Atabey Kılıç, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği Ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sühba-i Sıbyân” *Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (6-7 Mayıs 2005 Urfâ)*, (Prof. Dr. Abdülkadir Karahan'a Armağan Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu, (Yayına Hazırlayanlar Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M.Emin Karahan), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, Şanlıurfa 2006, s. 186-189.

¹³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Bekir Çınar, 2007 ; Mehmet Kırbıyık, “Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:11 – 2002, s.184-200.

¹⁴ İmamoğlu, s. 54-55

sözlüklerin kütüphanelerde bulunan yüzlerce nüshasından ve daha sonra birkaç kez matbû olarak basılmış olmalarından¹⁷ da anlaşılabilir. Buna ilâve olarak bu eserlere yazılmış olan şerhleri de dâhil edebiliriz. Sadece Tuhfe-i Şâhidî'ye yapılmış olan 39 şerh, 6 tercüme, alfabetik tertipler, bahir ve vezinlerinin izahı için yazılan eserlerin yanında, sayısı onu bulan tazmin ve nazîreler vardır. Şerh metinleri manzum sözlüklerdeki kelimeleri açıklamanın yanında okuyanlara aruz veznini, basit gramer kurallarını ve vezinlerin taktî'lerini öğretmeyi amaç edinmişlerdir. Çalışmamıza konu olan Tuhfe-i Mîr ise müellifin ifadesiyle “*Luğat-i Şâhidî beyne'n-nâs merğûb ve haqqâ bir zîbâ-mağbûbdur lâkin ta'lîme ehl olanlar cenâb itmeleriyle nâ-ehl ellerinde harâb olmuşdur imdi bir himmet ile elfâzını taşhîh ve metrukü'l-isti'mâl olanları el-yevm müsta'mel olan ta'bîrât ile tevzîh ve evzân-ı buğûrın kavâ'id-i 'arûz ve müştakqât u mürekkebâtın kavânîn-i luğât üzre tebyîn ü teşrîh*”¹⁸ buyurmak amacıyla yazılmıştır.

Bu çalışma çerçevesinde Tuhfe-i Şâhidî ile ilgili alıntılar Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi 4026 numarasıyla kayıtlı manzum sözlük mecmuası içinde 41b-72a varakları arasındaki metinden, Tuhfe-i Mîr ile ilgili alıntılar ise Erzurum İl Halk Kütüphanesi 23984 numarada kayıtlı olan nüshanın metninden yapılacaktır.

Yusuf Öz'ün Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri isimli eserinde de belirttiği gibi manzum sözlükler “hacmi küçük, faydası çok ve ezberi kolay eserlerdir”¹⁹ ve bu eserlerin çoğunlukla kaynağı mensur sözlüklerdir. Bu sözlüklerin bir kısmının yazılışlarındaki asıl amaç sibyan mektebine yeni başlayan çocuklara kolaylıkla hem kelime ezberletmek hem de edebî sanatları bunun yanında ise aruz veznini ve taktî'i öğretmektir. Tuhfe-i Şâhidî'de bu husus şöyle açıklanır:

*Yağîn bildim ki bir nevreste ma'sûm
Luğatler okıya veznile manzûm*

*Aña her 'ilm olur elbette âsân
Olur 'âlemde bir merd-i sühandân.(4026 / 42b)*

Kendisine de çocuk yaşta babası tarafından manzum sözlükler okutulan Şâhidî, manzum sözlüğü çocuk yaşta iken okumanın faydasını şu şekilde dile getirir:

¹⁵ Atabey Kılıç, a.g.t., s.188.

¹⁶ Basma nüshaları için bakınız: Yusuf Öz, *Tuhfe-i Şahidi Şerhleri*, Selçuk Üniversitesi Yayını. Konya 1999, s.19-20.

¹⁷ Mesela Subha-i Sibyan 1801 yılından 1900'lü yılların başına kadar İstanbul ve Kahire'de 32 kez basılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Atabey Kılıç, a.g.t., s. 187.

¹⁸ *Tuhfe-i Mîr*, Erzurum İl Halk Kütüphanesi No: 23984, vr. 1b.

¹⁹ Öz, a.g.e., s.5.

*Okıdım evvelâ Tuhfe Hüsâmı
Mu'aţtar old'anıñla cân meşâmı*

*Şu resm'oldum luğat 'ilminde mâhir
Luğat kim bilmesem olaydı nâdir(4026 / 42a)*

*Baña k'oldı luğat 'ilmi musahhar
Ne 'ilme başlasam oldı müyesser(4026 / 42b)*

Müelliflerin sözlüklere alınan kelimeleri seçerken farklı uygulamalar tercih ettiğini görmekteyiz: büyük bir çoğunluğu Kur'ân-ı Kerîm'de geçen ve anlaşılması güç olan kelimeleri seçerken bir kısmı ise İbrahim Şâhidî gibi Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde geçen garîb, yani anlaşılması zor olan kelimeleri derlemiştir yani, sözlüğü kendi amacı için kullanmıştır:

*Getürdüm Meşnevîden çok garâyib
Ki ola Mevlevîler buña râğib.(4026 / 43b)*

Biz öncelikle Şâhidî lügati ve müellifi hakkında daha sonra da Tuhfe-i Mîr ve müellifi hakkında bilgi vermeye çalışacağız.

Tuhfe-i Şâhidî

*Gedâyem Şâhidî-yi Mevlevîyem
Diyâr-ı Menteşede Muğlavîyem(4026 / 44a)*

diyen Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin eseridir. Şâhidî'nin doğum tarihi tezkirelerde H. 875 / M. 1470 olarak verilmektedir. Babası Sâlih Hüdâyî'dir. Şâhidî İstanbul'da Fatih Medresesinde ve Bursa Yıldırım Han Tabhânesinde ilim tahsil etmiştir. Farsçası Dîvan tertip edebilecek kadar iyidir. Bursa'dan Muğla'ya dönüp Şeyh Bedreddin'e intisâp etmiştir. Son olarak ise çok sevdiği, Bâli Çelebi'nin oğlu Dîvânî Muhammed Çelebi'ye bağlanır. Çelebi'ye olan muhabbetinden Dîvan'ında sıklıkla bahseder. Kaynaklarda iki oğlundan bahsedilmektedir. Bunlardan birisi Hüsameddin Efendi, "Tuhfe-i Hüsâmî" adlı Farsça kurallar içeren bir risâlenin müellifidir. Diğeri ise yine âlim bir zât olan ve babasının vefatından sonra kırk yılı

aşkın süre Mevlevihânedede şeyhlik yapmış olan şuhûdîdir. şâhidî ardında üçü Farsça, on eser bırakarak H.950 / M. 1550 yılında Hakk'a yürür.²⁰ Bu eserler arasında Gülşen-i Vahdet, Gülşen-i Tevhîd, Gülistan şerhi ve şöhretini borçlu olduğu Tuhfe-i şâhidî vardır. Tuhfe H.920/ M. 1514'te yazılmıştır.

şâhidî, kendisine babasının Tuhfe-i Hüsâm adlı manzum sözlüğü çocuk yaşta iken okuttuğunu ve eserini ona nazire olarak yazdığını söyler

*“Dağı ma'şûm iken iken cehdile merhûm
Okutmışdı luğatler baña manzûm*

*Okıdım evvelâ Tuhfe Hüsâmı
Mu'aştar old'aniñla can meşâmı(4026 / 42a)*

*Diledim ki yazam bir hoşca nâme
Nazîre ola ol Tuhfe Hüsâma” (4026 / 43a)*

şâhidî'nin eserini Mesnevî'de geçen “garîb”, yani anlaşılması güç kelimeleri açıklığa kavuşturmak için yazdığını daha önce belirtmiştik. şâhidî, Tuhfe'nin sebep-i telif kısmında eserini yazarken hangi yolu izlediğini bize şu şekilde anlatır:

*“Temâm olduğça her bir kış'a mevzûn
Yazardum anda bir beyt-i hümayûn*

*Ki ola Fârsî bir mışra'ı hem
Biri Türki ola ne biş ü ne kem(4026 / 43b)*

*Ki Türki Farsiye ola muķâbil
Bilür ehli k'olur bu nazm müşkil*

*Bu resme eyledim ol beyti tertîb
Ki bile mübtedî ağvâl-i terkîb” (4026 / 44a)*

şâhidî sözlüğünde sadece Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar vermekle kalmamış, aynı zamanda her bir kış'anın sonuna bahsettiği gibi birebir Türkçe karşılığı olan Farsça cümleler eklemiştir. Bu

“Hem çü tu kes mî nenümâyed merâ

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Mustafa Çıpan, *Muğlalı şâhidî Dede(Hayatı-Sanatı-Eserleri)*, Nur Basımevi, Konya tarihsiz.

Sencileyin kimse görünmez baña” (4026 / 46b)

örneğinde olduğu gibi Şâhidî'nin cümle yapısını da göz ardı etmediğinin açık bir göstergesidir.

Eser dîbâce'nin ardından beyit sayıları beş ile yirmi arasında değişen yirmi altı kıt'a ve hâtmeden meydana gelmiştir. Dîbâcede klâsik bir tertibe uyulmuştur. Hamdele ve salveleden sonra sebeb-i telif kısımları gelir. Dîbâcenin sonunda Şâhidî şu şekilde dua eder:

*“Murādum bu ki Tuḥfem bula şöhret
Gele evzânla etfâle kudret... (4026 / 44a)*

*Benüm bu Tuḥfemi sen şaḳla yâ Rab
Şulardan k'olmaya ṭab'ı mühezzeb*

*Naşîb itme bunı zihni şakîme
Naşîb et ṭab'ı pâk ü müstakîme”(4026 / 45a)*

Şâhidî eserinde her kıt'ada farklı bir kalıp kullanarak bütün bahirlerden örnek vermiştir. Bununla onun aruza olan hâkimiyeti ortaya çıkmış olur. A. Hilmi İmamoğlu tezinde medleri ve aruz imlâlarını aruz kusuru olarak göstermiştir,²¹ bunlardan meddin özellikle âhenk unsuru olarak kullanıldığını ve aruz imlâsının ise ilk dönemlerden itibaren Türk aruzunda var olduğunu ve kusur olmadığını göz ardı etmemek gerektiğini belirtmek gerekir. Şârih her bir kıt'anın sonunda geleneğe uyarak o kıt'anın veznini söyler, sonraki mısradan ise

*Müfte'îlün mefâ'ilün müfte'îlün mefâ'ilün
İlm ü kemâl-i ma'rifet 'ârife özge işdür (4026 / 61b)*

örneğinde olduğu gibi hikmetâmiz sözler söyler. Tuhfe yaklaşık 542 beyittir. Bu sözlükteki toplam kelime sayısı 1400'dür.²² Şâhidî Tuhfe'sini, eserin yazılış tarihini veren altı beyitlik bölümle

Çün hisâb-ı ebcedi bildiñ temâm

²¹ İmamoğlu, age., s.38.

²² İmamoğlu age. 35-36.

Tuhfemiñ tārīhini bil ey hümām

*Bu hisāb üzre it mışra‘dan řumār
Kaldı senden řāhidī nev-yādigār²³*

...Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilāt

Bu kitābı ögren iç āb-ı hayāt... (4026 / 72a) diyerek bitirir.

Tuhfe-i řāhidī kendinden sonra yazılan pek çok sözlüğe hem kelime kadrosu hem de tertip husûsiyetleri bakımından tesir etmiştir. Bu tesir neticesinde kendisine tazmin ve nazîreler yazılmıştır. Örnek olarak Ömer Kusûrî’nin Tazmin-i Tuhfe-i řāhidī’sini, Mustafā b. Osmān Keskin’in Manzûme-i Keskin’ini ve Fedâî Mehmed-i ‘Ayıntābî’nin Tuhfe-i Fedâî’sini verebiliriz.²⁴ Buna ilave olarak Arapçaya ve daha önemlisi satır arası tekniğiyle Latince ve İngilizceye de tercüme edilmiştir. Yusuf Öz eserinde bu tercümelerin yanında otuz dokuz adet de şerhinin yapıldığını söyler.²⁵ Bunlar arasında en meşhurları Sûdî-i Bosnavî’nin, Abdülkâdir b. Ömer Bağdâdî’nin ve Abdurrahmān b. Abdullāh-ı Kuddûsî’nin şerhleridir. Bir diğer şerh ise çalışmamıza da konu olan Pîrî Paşa-zāde Mehmed b. Abdülbākî El-Cemālî’nin Tuhfe-i Mîr’idir.

Müellifin tam adı eser nüshalarından anlaşıldığı kadarıyla *Es-Seyyid Muḥammed el-Cemālî bin Es-Seyyid ‘Abdü’l-bākî el-Cemmālî eř-şehîr Pîrî Pařa-zāde El-Cemālî*dir. Osmanlı Müelliflerinde bahsedildiğine göre “*fūzālā-yı vüzerādan ve řeyḫ Cemāleddîn-i Aķsarayî neslinden ‘afîf kār-dān bir zāt olup Karamanlıdır devletce ta‘yîn olundığı mühim me’mûriyyetlerin kâffesinde İfā-yı ḫüsn-i ḫudmet eyledi 939’da irtihāl iderek Silivride binā-gerdesi bulunduğu cāmî-i şerîf ḫazîresine defn idildi müretteb bir dîvānçesi olup eř‘arına Remzî taḫallüs eylerdi Meşnevî-yi řerîfîñ bir kısmıyla řāhidî manzûmesiniñ tekmîlini Tuhfe-i Mîr ismiyle řerḫ itmişdir her ikisi de ğayr-ı matbū‘dur*”²⁶ Ancak Bursalı Mehmed Tâhir, Tuhfe-i Mîr’i yazan şahısla Pîrî Mehmed Pařa’yı karıştırmıştır. Remzî mahlasıyla řiir yazan kiři Pîrî Mehmed Pařa’dır ve kendisi gerçekten devletin üst kademelerinde bulunan, meselâ Yavuz’un Çaldıran seferinde Rumeli Defterdarlığı yapmış bir zâttır; Konya, Silivri, Aksaray vb. yerlerde cāmî, mescit, tekke, imâret yaptırmıştır.²⁷ Tuhfe-i Mîr müellifi, Cemālî mahlasıyla şiirler yazan Pîrî Pařa-zāde Mehmed b. Cemālî hakkında kaynaklarda şimdilik bilgiye ulaşılamamıştır. Yusuf Öz eserinde Mehmed

²³ H. 920 / M 1514

²⁴ Öz, a.g.e, s.107-109.

²⁵ Öz, a.g.e., s.31-110.

²⁶ “Pîr Mehmed”, Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, Bizim Büro Ankara 2000., 2. C., s.112.

²⁷ “Remzî”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, Dergah Yay., İstanbul 1990., 7.C. s.309-310.

Cemâlî'nin Mîr Mehmed'in torunu olduğunun ve eserine, dedesine atfen Tuhfe-i Mîr adını vermiş olmasının düşünülebileceğini söyler.²⁸

Tuhfe-i Mîr, müellifin ifâdesiyle “*sene ihdâ ve mi'e ve elf hılâline*” (23984/ 1a) yani H. 1101 / M. 1688-89 yılının ortalarında yazılmıştır. Ancak müellifin hâtimede “...*bundan aqdem bu yâdigâr-ı bî-naẓîriñ bi-ħasbi'l-miğdâr elfâz-ı ğaribesini izhâr ile bu ħaķîri tesvîde iğdâr idüp lâkin teşbîti mevânî-i keşîre sebebiyle tebyîzinde ihmâl ile tekâsül olunmağın yigirmi beş sâleden mütecâviz zemândur ki evrâķ-ı şandûķa-i nisyânda pinhân idi (...) iş bu sene-i mübârekede tebyîze iğdâm olunmağın itmâm müyesser oldu*” (E 23984/104b)

şeklinde belirttiğine göre eser yazıldıktan sonra yirmi beş yıldan fazla bir zaman müsvedde olarak kalmış ve 1715 yılı civarında eserin tesvîdi bitmiştir.

Eserin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi,²⁹ Erzurum İl Halk Kütüphanesi,³⁰ Millî Kütüphane,³¹ Burdur İl Halk Kütüphanesi³² ve Nuruosmaniye Kütüphanesinde³³ birer, Süleymaniye Kütüphanesinde³⁴ 3 olmak üzere Türkiye’de sekiz nüshası vardır. Almanya Millî Kütüphanesinde³⁵ 1, Makedonya Millî Kütüphanesinde 1³⁶, Mısır Millî Kütüphanesinde³⁷ 2, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesinde³⁸ 3 nüshası vardır. Yani eserin bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla on beş nüshası mevcuttur. Biz bu nüshalardan sadece Mısır ve Makedonya Millî Kütüphanesi’nde bulunan nüshalara ulaşamadık. Lalaismail 658’de kayıtlı olan nüsha metin olarak eksiktir, kelimelerden önemli olanların alındığı diğerlerine yer verilmediğini göz önüne aldığımızda nüshanın ders notu niteliği taşıdığı sonucuna ulaştık ve bu nedenle bu nüshayı şeceremizin dışında tuttuk. Elimizde bulunan nüshalardan hareketle şecereyi şimdilik şu şekilde düşünebiliriz:

²⁸ Öz, a.g.e. s. 53.

²⁹ *Hâzâ Kitâb-ı Tuhfe-i Mîr*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî Kütüphanesi No: 1769.

³⁰ *Tuhfe-i Mîr Pîrî Paşa-zâde*, Erzurum İl Halk Kütüphanesi No:23984.

³¹ *Tuhfe-i Mîr*, Millî Kütüphane No: 06 Mil. Yz. A. 2829.

³² *Tuhfe-i Mîri*, Burdur İl Halk Kütüphanesi No: 2011.

³³ *Tuhfe-i Mîr*, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 4756.

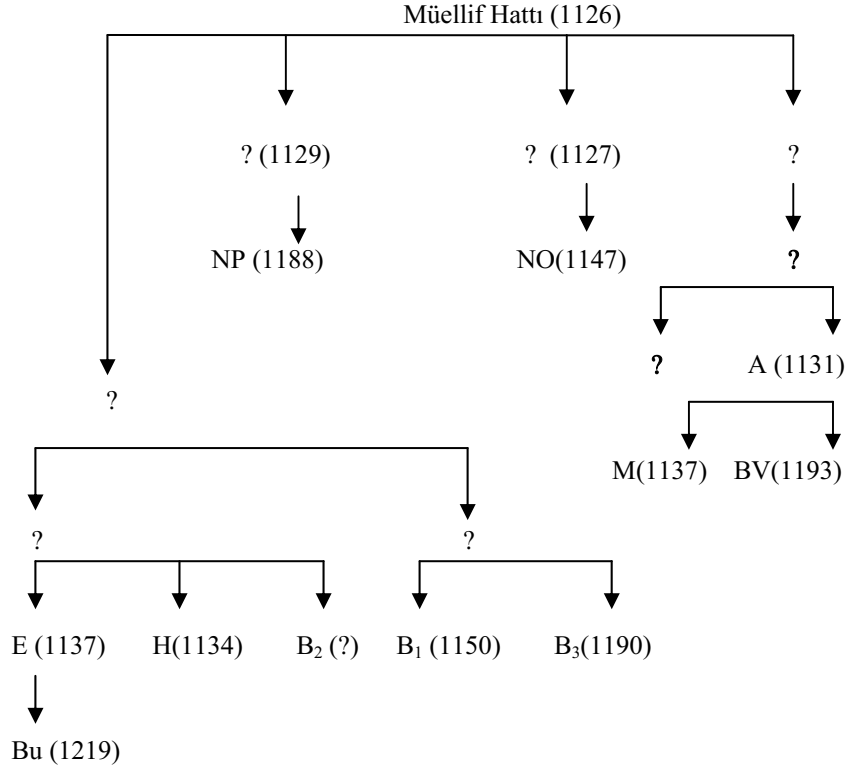
³⁴ Süleymaniye Kütüphanesi *Tuhfe-i Mîr*, Halet Efendi No: 571; *Tuhfe-i Mîr fi Şerhi Tuhfe-i Şahidi*, Nafiz Paşa No: 1477; *Hâzâ Şerh-i Şâhidî*, Lala İsmail No: 658.

³⁵ *Tuhfe-i Mîr*, Almanya Milli Kütüphanesi No: Ms.or.oct.1046 Staatsbibliothek.

³⁶ *Tuhfe-i Mîr*, Makedonya Millî Kütüphanesi No: MST II 126

³⁷ *Tuhfe-i Mîr*, Mısır Millî Kütüphanesi No: Lugatı Türkî Talat 3, Lugatı Türkî Talat 33

³⁸ *Tuhfe-i Şerh-i Şâhidî*, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi No: R-744, R-3307, R-3574

Elimizde bulunan nüshalardan hareketle Ahmet Ateş'in "Metin Tenkidi Hakkında"³⁹ yazısını da kendimize rehber edinerek metinlerin tam olup olmama durumunu, ortak hataların birleştiği kısımları ve ihtimaliyet prensibini de göz önünde bulundurarak şimdilik bu şekilde bir şecere çıkardık. Yurtdışında bulunan iki nüsha henüz elimize ulaşmadığı için sağlıklı ve kesin bir şecere ortaya konulamayacağı muhakkaktır.

Bizim bu nüshalar arasında şecere kurmaktaki maksadımız, metin neşrinin de asıl amacı olan, yanlış da olsa müellifin yazdığı orijinal nüshaya ulaşmaktır. En mükemmel metni vermek gibi bir amacımız yoktur. Biz tenkitli metin neşrinin hazırlarken seçtiğimiz nüshaları yurt dışında bulunduğu için, el altında bulunduğu için, en eski tarihli nüsha olduğu için ya da yazısı güzel ve okunaklı olduğu için şecereye dâhil etme yoluna gitmedik. Konuyla ilgili çalışmaları bulunan

³⁹ A. Ateş, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı Tevârih-i Mülûk-i Âl-i Osman Münasebeti İle)", *Türkiyât Mecmuası*, C.VII-VIII, 1 (1942), s. 255.

araştırmacıların da⁴⁰ belirttiği üzere tenkitli metin neşirlerinin bir kısmı az önce belirtilen hususlar göz önüne alınıp seçereler kurularak, büyük çoğunluğu ise seçere kurulmadan yapılmaktadır. Orijinali bulma yolunda seçerenin ne derece önem arz ettiği erbâbınca mâlumdur. Ne yazık ki günümüzde tenkitli metin neşri işlemi daha isimlendirme aşamasında bile önemli bir sorunla karşı karşıyadır. En azından bu işleme verilecek isim konusunda bile ittifak içerisinde olmak gerektiği âşikârdır.⁴¹ Biz tenkitli metni yurt dışından gelen nüshaları da seçeredeki yerlerine dâhil ettikten sonra tam anlamıyla kurabileceğiz. Şimdilik Erzurum nüshasından alıntılarla eseri tanıtmaya çalışacağız.

Eserin telif sebebini müellif, “*‘umdetü’ş-şâdıkîn ve zübdetü’l-âşıkîn nazîf ü ‘alîm ü ferzâne ve zarîf(-i) [ü] fâzıl u yegâne pîr-i rûşen-zamîr eş-şeyh Hasan Efendi eş-şehîr bi-Feyzî ilâ-raḥmeti Rabbi’l-Ḳadîr ḥırdmetlerinde ta‘allüm-i Luḡât-ı Şâhidî niyâz u ibtihâl eyledigimizde ba‘de’l-murâkabe taraf-ı kemînelerine teveccüh ü iḳbâl buyurup Luḡât-ı Şâhidî beyne’n-nâs mergûb ve ḥaḳḳâ bir zîbâ-maḥbûbdur lâkin ta‘lîme ehl olanlar cenâb itmeleriyle nâ-ehl ellerinde ḥarâb olmuştur imdi bir himmet ile elfâzını taşḥîḥ ve metrükü’l-isti‘mâl olanları eleyüp müsta‘mel olan ta‘birât ile tevzîḥ ve evzân-ı buḥûrin kavâ‘id-i ‘arûz ve müştakḳât u mürekkebâtın kavânîn-i luḡât üzre tebyîn ü teşriḥ idiñ ki kitâb-ı mezbûri iḥyâ ve bir eşer-i cedîd inşâ itmiş olursuz “ed-dâll ‘ale’l-ḥayri ke-fâ‘ilihi” mişdâkımcâ biz daḡı hişşemend-i ecr ü du‘â oluruz buyurduklarında bir zamân ḥayret-künân baḡr-ı tefekkürde ḡavṭa-zenân [2a] olup (...) erbâb-ı ma‘ârif-i mekârim-şi‘âr imdâd u i‘ânetleriyle bir miḳdâr kavâ‘id ü fevâ‘id naḳl olunmak birle tesvîd ü testîr olunup bi-tariḳi’t-teberrük Tuhfe-i Mîr tesmiye kıldı nâzır olan erbâb-ı kerem ü kemâlden tazarru‘ u ibtihâl birle tevaḳḳu‘ u su‘âl olunur ki mümkinü’l-işlâḥ olan maḡallerden ḡâme-i şalâḥ ile taşḥîḥ ve dâmen-i ‘afv ile testîr buyuralar li-nâmiḳahî*

*Ey Cemâlî ḡamdülillâḡ oldu tām
Oluban luṭf-ı İllâhî dest-ḡîr*

*Nezd-i ḡoş-bînânda çün pâ-y-ı milḡ
Ola kim maḳbûl ola bu Tuhfe-Mîr” (E 23984/1b)*

⁴⁰ Geniş bilgi için bakınız: Atabey Kılıç, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003, KIRŞEHİR; I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003 Bildiriler, (Hazırlayan Yard. Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN) KIRŞEHİR 2004, s. 331-345.

⁴¹ Kılıç, age., s.332

olarak verir. Yani Cemâlî bu eseri Feyzî diye şöhret bulmuş olan pîri Hasan Efendinin isteği üzerine yazmıştır. Hasan Efendi'nin Tuhfe-i Şâhidî hakkında söylediği “*Lugât-i Şâhidî beyne'n-nâs merğûb ve haqqâ bir zîbâ-mağbûbdur lâkin ta'lîme ehl olanlar cenâb itmeleriyle nâ-ehl ellerinde ħarâb olmuşdur*” ifadeleri dikkat çekicidir.

Tuhfe-i Mîr klâsik bir eser tertibine uygundur. Besmele ve hamdelenin ardından şârihin Hz. Peygamber ve ashâbına gönderdiği salve kısmı gelir. Cemâlî ardından ilk kıt'anın ismini řerh ederek eserine başlar. Şârihin řerh yöntemi bakımından da aslında geleneğin takipçisi olduğunu söyleyebiliriz. Cemâlî “*ka'fa kesr-i kâf ve sükûn-ı tâ-yı ħuħfî ve fetĥ-i 'ayn-ı mühmele ile 'Arabîdür Türkçe bir pâre dimekdür ıřtîlâĥ-ı 'arûziyyinde bir ři're dirler ki maĥla'ı olmaya 'inde'l-ba'z iki beytten toĥuz beyte varınca[ya] digin olan ři're dirler baĥr lugâtde fetĥ-i bâ-yı muvaĥĥade ve sükûn-ı ĥâ ve râ-i mühmeleteyn ile 'Arabîdür Türkçe deniz ıřtîlâĥda ři'riñ vezni olan elfâza dirler münşa'ibât ve müteferri'âti çoĥ oldıđıĥün baĥre teşbîh eylemişlerdür*” (E 23984/2a) örneğinde olduğu gibi öncelikle kelimenin nasıl okunacağına dair tarifî verirken harfleri ebced hesabındaki karşılıklarıyla adlandırır. Ardından kelimenin hangi dilden olduğunu belirtip diğer dillerde karşılığını verir ve daha sonra kelimenin özel anlamları varsa bunlardan bahseder. Şerhte Cemâlî'nin pek çoĥ eserden bahsettiğini ve faydalandığını görürüz. Bunlardan en önemlileri Sûdî Efendi'nin Gülistân'ı, Molla Câmî'nin Sohbetü'l-Ebrâr'ı, Abuřka Lugatı, Kâdir-i Bağdâdî'nin Şâh-nâme Lügatı ve tabii ki Mesnevî-i Şerîftir. Bu isimler şârihin aldığı eğitimin ve sahip olduğu kültürün de göstergesi olmalıdır. “*Ķadîm fetĥ-i kâf ile 'Arabîdür lugâtde Türkçe bâ-yı muvaĥĥade-i taĥtânî ve yâ-yı müšennât-ı taĥtânî ve tâ-yı müšennât-ı fevkânî ve beynlerinde elifeyn ile Bayat dinür (...) ismi şîfât-ı Bârî 'azze ve celleden bir ismdür Türkîde Bayat dinür kemâ fi'l-Abuřka bu daĥı yâ Ĥâlîĥ yâ Tüvânâ üzerine ma'ĥûfdur*” (E 23984/3a) ve “*Türkçe bayĥuş didikleri ĥuşdur 'inde'l- Ķadîr-i Bağdâdî Şâh-nâme Lügatinde bayĥuş nev'inden bir ĥuşdur tağlarda ve ışşız yerlerde olur*” (E 23984/46a) şeklindeki cümleler örnek olarak verilebilir. Bu şerhi önemli kılan bir özellik, şârihin açıkladığı beyitlerden sonra o beytin taktî'ini de vermesidir. “*taĥtî'ü'l-beyt ĥüelĥâf-ı mefâ'îlün fânîñ kesresi ki 'alâmet-i izâfetdür işbâ' ile oĥunmaĥdan bir yâ tevellüd ider Ĥudâgöster mefâ'îlün gösterden vâv sâĥıĥdur diitmâm fe'ülün diden yâ itmâmdan elif terk olunmuşlardur didimbenda mefâ'îlün didimden yâ gitmişdür ĥıTuhfeŞâ mefâ'îlün ĥıdan yâ gitmişdür hidînam fe'ülün nâmdan elif metrûkdür*” (E 23984/17a-18b) örneğinde olduğu gibi, taktî sırasında harflerin nasıl okunacağına ve aruz imlâsına dâir de bilgiler verir.

Şârih Farsça kelimelere Türkçe karşılıklar verirken de titiz davranmıştır. Şerhin kelime türetme konusunda bugüne tesir etmesi gerektiğini düşündüğümüz özelliklerinden birisini řu örnekle açıklayabiliriz: “*müšeddes zamm-ı mîm ve fetĥ-i*

sîn-i mühmele ve dâl-i mühmele-i müşeddede ve yine sîn-i mühmele ile tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür Türkçe altılanmış demek olur bu bahriñ eczâsı bunda altışar isti'mâl olunduğün müseddes dinilmiştir ve bunda müşemmen ya'nî sekizer olmağdan ihtirâz için” (E 23984/2a) Bugün sözlüklerde müseddes kelimesinin karşısında “altıya çıkarılmış, altı kısımdan meydana gelmiş”⁴² ifadelerini görürüz ancak şârih bunu bir sıfat fiil ekiyle çözmüştür. Bir diğer örnek: “*müzeyyen (...)* tef'îl bâbından ism-i mef'ûldür Türkçe *düzünülmüş donanılmış ve giydirilmiş Fârsîde ârâste dinür ve pûşîde dinür*” (E 23984/15a). Müzeyyenin karşılığı sözlüklerde “zînetlendirilmiş, süslenmiş, süslü”⁴³ şeklindedir. Şârih aynı zamanda kelimelerin etimolojisiyle de ilgili yorumlar yapılmıştır: “*kepece dahı Fârsîdür (...)* vaşf-ı terkîbî olup *köpük damladıcı demek olsa cā'izdür el-ḥâşıl bunda Türkî lafz olmağ üzere getirilmiş*” (E 23984/34a) örneğinde olduğu gibi. Bugün bizim kullanmadığımız, unuttuğumuz fiillerden isim türetildiğini görürüz : “*ârâste elif-i memdüde ile Fârsî ism-i mef'ûldür ârâst mâzîsinden müştakdur maşdarı ârâsten Türkçe bezenilmiş tonanlanmış 'Arabîde zamm-ı mîm ile müzeyyen dinür*” (E 23984/17a). “Elle kolun, ayakla bacağın birleştiği bölüm” olarak adlandırdığımız bilek kelimesini şu şekilde açıklar: “*eriş feth-i hemze ve kesr-i rā-yı mühmele ile Fârsîdür Türkçe bilek ki (...)* *eliñ parmaqları ucundan dirsege varınca olan 'uzuvdur Türkîde elif-i memdüde ile arış dirler kezâ fi'l-'Abdü'l-kâdir 'Arabîde kesr-i zāl-i mu'ceme ile zirâ' dirler kezâ fi'l-Ferheng-i cihân-gîr-i merhûm Şeyh Baba (...)* 'Arabîdür kışâş ve diyet ma'nâsına ve kesr-i rā ile erişden muḥaffef olup zira' ma'nâsına ve bilek ve kol dimiş bu kol iktizâ ider ki nâzım-ı merhûm bildikden murâdı ma'rûf bilek ola ki 'Arabîde zamm-ı rā-yı mühmele ile rusğ dirler lâkin *Tercümânü'l-Luğa ve Meşâri'de rusğ luğatini yazdığda ḥurde-i dest ya'nî peyvend-i dest dinilmiş ve zirâ' yazılan yerde arış ile beyân olunmuş*” (E 23984/49a). Son bir örnek daha verecek olursak devende kelimesini sözlüklerde “dönüp dolaşan”⁴⁴ olarak görürüz. Ancak Cemâlî kelimeyi “*devende fethile devr muzari'nden müştakḳ ism-i fâ'ildür Türkçe segirdici ki ifrâḫ ile sür'atîdür*” (E 23984/53b) şeklinde segirdici olarak açıklar biz artık segirtmek fiilini kullanmıyoruz.

Şârihin aynı zamanda bir münekkit ve musahhîh olduğunun ispatını bu şerh metninde de görmekteyiz. Cemâlî sadece bir bahrin isminin yanlış yazımı ile ilgili yarım varak açıklama yapıp, yanlışlığın sebeplerini araştırır ve şunları söyler: “*El-ḳıḫ'a fî bahri'l-kâmilî'l-muzmerî'l-muḥalla' egerçi bu bahre görülen nüşḫa-yı Şâhidîniñ mecmû'nda kâmil-i muḳaḫtaf diyü yazılmışdur kezâlik hâmiş-i nüşḫa-yı Şâhidîde yazılan ḳıḫ'alarda ḳıḫ'a*

⁴² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1999, s. 739.

⁴³ Devellioğlu, a.g.e., s. 792.

⁴⁴ Devellioğlu, a.g.e., s. 181.

Şekeri hacil kılıpdur lebinîñ nebât u çandı
İre[li] şaçıñ nesîmi ço ‘abîri misk utandı

Mütefâ‘ilün fe‘ülün mütefâ‘ilün fe‘ülün
Buña kâmil-muqaţţaf didiler ey cân efendi

Çıt‘asın yazarlar ağrebdür ki ba‘zılar bu çıt‘aları nâzıma isnâd iderler lâkin ketb-i arû‘zda kaçf müfâ‘aletüne mahşûşdur ve kâmile kaçf dâhil olduğı kaç‘â kaçf bulunmamışdur (...) bu kâmil her ne kadar ‘illete dâhil olursa yazup kaç‘â kaçf katmamışdur (...) kâmil muqaţţaf olmağıla bir tarîk ile mesâğ bulunmamışdur **zann olunur ki bu haç‘â nâsih-i evvelde olup ba‘dehü mütefaţţın olmağıla mütebâ‘iş olunmuş ola yâhud ihtimâldür ki aşlında baħr-i vâfir-i muqaţţaf olup çıt‘a-i mezbûri taçtı‘de tekellüfe muhtâc olmağıla kâmil naçl itmiş olalar fi‘l-ħaķıķa kâmil vâfiri kâmile naçl olunmaç kâ‘idelerindendür mütefâ‘ilünde ‘ilünden bidâ’ itmekle ki ‘ilün mütefâ olup müfâ‘aletün veznine dâhil olur müfâ‘aletünde ‘aletünden bidâ’ olunmağıla ki ‘aletün mefâ olup mütefâ‘ilün veznine girer ammâ bu kâmile naçl olunmazdan muqaddem kaçf ‘arız olup müfâ‘aletün fe‘ülün müfâ‘aletün fe‘ülün olduğdan sonra (...) şânî kâmile ya‘nî müfâ‘aletünler mütefâ‘ilünlere naçl olunmuş ola lâkin bu tarîk kâ‘ideye muvâfiķ mıdır ma‘lûmumuz olmaduğında kâmil mużmer ve muħalla‘ dinilmek münâsib görülmüşdür pes imdi haşv-ı evvel ile ‘arûza evvelâ izmâr ba‘dehü ihlâ dâhil olmuşdur (...) nazîreniñ ‘amîmlerindendür ki bu vaz‘-ı küstaħîden ‘afvidüp mümkin mertebesi ta‘mîm ü termîm ile taşhîh buyuralar” (E 23984/53a-55a).**

Cemâlî eserini : *li nâmiķhi‘l-ħaķîr*

Ĥamdülillah himmet-i merdân ile
Oldı tebyîze muvaffaķ çün faķîr

Diledim ki ketb idem târiķini
Tâ ki ihvâna ola zabtı yesîr

İtdi dilde sırr-ı nâzımdan zuhûr
Beyt-i dîbâcede ki bu ne nazîr

Ya‘ni bâyı nûna naçl ile didim

Ola kim maķbûl ola nev Tuħfe Mîr” şeklinde makbul olması temennisiyle bitirir.

Biz bu çalışma ile sayıları elliye geçen manzum sözlük deryâsından ve onlara yapılmış olan şerhlerden küçük bir örnek sunmaya, verdiğimiz örneklerle manzum sözlük metinlerinin Klâsik Türk Edebiyatı ve Türk sözlük bilimi açısından önemini belirtmeye, Tuhfe-i Mîr isimli şerhi ise manzum sözlük metnini bi'l-vesile içermesinden dolayı ve şerh metodu bakımından tanıtmaya çalıştık. Bir an evvel bu deryânın yani manzum sözlük metinlerinin ve onlara yapılan şerhlerin metinlerinin, metin neşrinin ilmî usulleriyle ortaya konulmasının gerekliliği açıktır. Bu yolla sadece şerh ilmi içinde yeri hep boş kalmış olan manzum sözlük şerhlerinin metinleri ortaya çıkarılmayacak, aynı zamanda Türkçenin o hep bahsettiğimiz zengin kelime hazinesinin içine bu şerhlerden gelecek kelimeleri de dâhil edip kendi dilimize karşı olan sorumluluğumuzu yerine getirmiş olacağız. Bütün bunlardan daha önemlisi Fuad Köprülü'nün Usûl makalesinde bahsettiği üzere "henüz inşâ malzemesinden hiçbirisi hazır bulunmayan bu büyük millî ve ilmî âbide -edebiyat tarihimiz- için hiç olmazsa birer taş getirmiş ve asil ve mukaddes hedefe"⁴⁵ bir adım daha yaklaşmış olacağız.

KAYNAKÇA

- Alparslan, Ali, Manzum Lûgatler ve Tuhfe-i Vehbî'nin Alfabetik Tertibi", Mezuniyet Tezi, İstanbul 1946-1947.
- Ateş, Ahmet, "Metin Tenkidi Hakkında (Dasitân-ı tevârih-i mülûk-i âl-i Osman münasebeti ile)", Türkiyât Mecmuası, C.VII-VIII, 1 (1942), s. 255.
- Çınar, Bekir Miftâh-ı Lisân Manzum Türkçe-Fransızca Sözlük, Akçağ Yayınları, Ankara 2007.
- Çıpan, Mustafa, Muğlalı Şâhidî Dede(Hayatı-Sanatı-Eserleri), Nur Basımevi, Konya tarihsiz.
- Devellioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat, Aydın Kitabevi, Ankara 1999.
- Hâzâ Kitâb-ı Tuhfe-i Mîr, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Bağdatlı Vehbî Kütüphanesi No: 1769.
- Hâzâ Şerh-i Şâhidî, Süleymaniye Kütüphanesi, Lala İsmail Kütüphanesi No: 658.
- İmamoğlu, Ahmet Hilmi, "Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şahidi'nin Sözlüğü(İnceleme-Metin)," Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum 1993.
- İmamoğlu, Ahmet Hilmi, *Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede Tuhfe-i Şâhidî Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*, Muğla Üniversitesi Yayınları, Muğla 2006.
- Kartal, Ahmet, Tuhfe-i Remzî, Akçağ, Ankara 2003.

⁴⁵ Fuad Köprülü, "Türk Edebiyatı Tarihi'nde Usûl", *Edebiyat Araştırmaları*, TTK, Ankara 1999, s.47.

- Kırbıyık, Mehmet, Miftâh-ı Lisân Adlı Manzum Fransızca-Türkçe Sözlük Üzerine, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:11 – 2002, s.184-200.
- Kılıç, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Manzûme-i Keskin”, Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 12-13 Nisan 2001, Kayseri.
- Kılıç, Atabey, Mustafâ bin Osmân Keskin, Manzûme-i Keskin, Laçın Yayınevi, Kayseri 2001.
- Kılıç, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi “Hediyetü’l-İhvân” Celal Bayar Üniversitesi “II. Uluslararası Türk Tarihi ve Edebiyatı Kongresi”, 11-12-13 Kasım 2005 Manisa.
- Kılıç, Atabey, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Sözlük Yazma Geleneği Ve Türkçe-Arapça Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân” Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (6-7 Mayıs 2005 Urfa). (*Prof. Dr. Abdülkadir Karahan’a Armağan Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu, (Yayına Hazırlayanlar Eyüp Azlal, Necmi Karadağ, M.Emin Karahan), Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yay, Şanlıurfa 2006, s. 186-189.*
- Kılıç, Atabey, "Günümüzde Metin Neşri ve Problemleri Üzerine Düşünceler", I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003, KIRŞEHİR; I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni, 8-10 Ekim 2003 Bildiriler,(Hazırlayan Yard. Doç. Dr. Ahmet GÜNŞEN) KIRŞEHİR 2004, s. 331-345.
- Kılıç, Atabey, “Manzum Sözlüklerimizden Sübha-i Sıbyân Şerhi Hediyetü’l-İhvân”, *Turkish Studies 1. Cilt 1. Sayı Temmuz-Ağustos-Eylül 2006*, s. 19-28. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi1/makale/kilic.pdf>
- Kılıç, Atabey, “Türkçe-Farsça Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Vehbî”, *Turkish Studies,1.Cilt 4. Sayı Bahar 2007*, 410-475. <http://www.turkishstudies.net/dergi/cilt1/sayi4/kilicatabey.pdf>
- Köprülü, Fuad, Türk Edebiyatı Tarihi’nde Usûl, Edebiyat Araştırmaları, TTK, Ankara 1999, s.47.
- Muhtar, Cemal, İki Kur’an Sözlüğü: Lugat-ı Ferişteoğlu ve Lugat-ı Kânûn-ı İlâhî, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı, İstanbul 1993.
- Öz, Yusuf, Tuhfe-i Şâhidî Şerhleri, Selçuk Üniversitesi Yayını. Konya 1999.
- “Pîr Mehmed”, Bursalı Mehmed Tâhir,Osmanlı Müellifleri, Bizim Büro Ankara 2000., 2. C., s.112.
- “Remzî”, Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi, Dergah Yay., İstanbul 1990., 7.C. s.309-310.
- Sünbülzâde Vehbî, Tuhfe, (Haz: Yrd. Doç. Dr. Numan Külekçi, Yrd. Doç. Dr. Turgut Karabey), Erzurum, 1990.
- Tuhfe-i Mîr, Erzurum İl Halk Kütüphanesi No: 23984, vr. 1b.
- Tuhfe-i Mîr Pîrî Paşa-zâde, Erzurum İl Halk Kütüphanesi No:23984.

-
- Tuhfe-i Mîr, Millî Kütüphane No: 06 Mil. Yz. A. 2829.
Tuhfe-i Mîri, Burdur İl Halk Kütüphanesi No: 2011.
Tuhfe-i Mîr, Nuruosmaniye Kütüphanesi No: 4756.
Tuhfe-i Mîr, Halet Efendi No: 571
Tuhfe-i Mîr fî Şerhi Tuhfe-i Şahidi, Nafiz Paşa No: 1477
Tuhfe-i Mîr, Almanya Milli Kütüphanesi No: Ms.or.oct.1046 Staatsbibliothek.
Tuhfe-i Mîr, Mısır Milli Kütüphanesi No: Lugatı Türkî Talat 3, Lugatı Türkî Talat
33
Tuhfe-i Şerh-i Şâhidî, Bosna Hersek Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi No: R-744, R-
3307, R-3574
Yurtseven, Necmettin, "Türk Edebiyatında Arapça-Türkçe Manzum Lugatler ve
Sünbülzâde Vehbî'nin Nuhbe'si," Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2003.